

## РОЗДІЛ 13

# АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 347.921 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/86>

### ЩОДО МЕХАНІЗМІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

### ON MECHANISMS OF PREVENTION AND COMBATING AGAINST THE ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE

**Монаснко А.О., д.ю.н., професор,  
заслужений юрист України,  
головний науковий співробітник відділу  
дослідження проблем взаємодії держави та громадянського суспільства  
Київського регіонального центру Національної академії правових наук України**

**Атаманчук Н.І., д.ю.н., доцент,  
провідний науковий співробітник відділу  
дослідження проблем взаємодії держави та громадянського суспільства  
Київського регіонального центру Національної академії правових наук України**

У науковій статті досліджено проблематику зловживань процесуальними правами, а також механізм запобігання та протидії зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві України. Проаналізовано окремі положення процесуального законодавства, що передбачають заборону зловживання процесуальними правами та встановлюють відповідальність за такі дії. На підставі аналізу практики Верховного Суду України та положень цивільного законодавства встановлено про те, що існує велика кількість різноманітних видів зловживань процесуальними правами у цивільному судочинстві.

Авторами встановлено, що під «механізмом протидії зловживанню процесуальним правами» варто розуміти процес регулювального впливу на поведінку учасників цивільного судочинства через застосування цивільними судами передбачених законодавством та напрацьованих судовою практикою заходів запобігання зловживанню, припинення зловживання процесуальними правами та притягнення до відповідальності. Зроблено висновки, що механізм запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві визначено завдяки: закріпленню принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами; встановленню переліку дій учасників процесу, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами; можливості суду покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судових витрат повністю або частково, незалежно від результатів вирішення спору; наданню повноважень цивільним судам застосовувати до суб'єктів, що зловживають процесуальними правами, заходів процесуального примусу.

Проведене дослідження дало змогу констатувати, що закріплення у Цивільному процесуальному кодексі України загального правила про сумлінне користування процесуальними правами і заборони зловживання ними не є недостатнім для виключення цього негативного явища. Про це свідчать і численна судова практика, що лише підтверджує факти і спроби учасників процесу, та їх представників використання процесуальних норм у своїх інтересах, що суперечать завданням судочинства, шляхом скоєння недобросовісних дій.

**Ключові слова:** зловживання процесуальними правами, механізм протидії зловживання процесуальними правами, цивільне судочинство, цивільне процесуальне право, Цивільний процесуальний кодекс України.

In the scientific article the range of problems of abuses is investigational by judicial rights, and also mechanism of prevention and counteraction of abuse of judicial rights in the civil rule-making of Ukraine. Separate positions of judicial legislation, that envisage prohibition of abuse of judicial rights and set responsibility for such actions, are analysed. On the basis of analysis of practice of Supreme Court Of Ukraine and positions of civil legislation it is set that plenty of various types of abuses is by judicial rights in the civil rule-making.

It is set authors, that under the «mechanism of counteraction to abuse judicial rights» it costs to understand the process of regulation influence on behavior of participants of the civil rule-making from application the civil courts of envisaged by a legislation and turned out by judicial practice of measures of prevention of abuse, stopping of abuse of judicial rights and bringing in to responsibility. Drawn conclusion, that mechanism of prevention and counteraction of abuse of judicial rights in the civil rule-making certainly due to: to fixing of principle of impermissibility of abuse of judicial rights; to establishment of list of actions of participants of process, that can be confessed by a court by abuse of judicial rights; possibilities of court of laying-on on a side that practised upon judicial rights, legal expenses fully or partly, regardless of results of decision of dispute; to apply the grant of plenary powers to the civil courts to the subjects that practise upon judicial rights, measures of judicial compulsion.

Undertaken a study gave an opportunity to establish, that fixing in the Civil procedure code of Ukraine of general rule about the conscientious use by judicial rights and prohibitions of abuse by them are not insufficient for the exception of this negative phenomenon. About it testify numerous judicial practice, that only confirms facts and attempts of participants of process, and their representatives of the use of judicial norms in the interests that contradict the task of rule-making, by the feaseance of unconscientious actions.

**Key words:** abuse of judicial rights, mechanism of counteraction of abuse of judicial rights, civil rule-making, civil judicial law, Civil procedure code of Ukraine.

**Постановка проблеми.** Право на судовий захист є невід'ємним конституційним правом людини і громадянина, що закріплене в Конституції України [1, ст. 55].

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [2] (далі - Конвенція), також передбачено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом; кожен, чий права та свободи,

визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. А зловживання правами, відповідно ст. 17 Конвенції визначається як діяльність або дії, спрямовані на скасування генеральних прав і свобод, визнаних у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

У цивільному судочинстві, основним завданням є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Одним із принципів цивільного судочинства, визначених п. 11 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [3] є неприпустимість зловживання процесуальними правами. Водночас згідно з ч. 1 ст. 44 ЦПК України учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається [3, ст. 44]. Зауважимо, що неприпустимість зловживання процесуальними правами є засадничим принципом цивільного судочинства, що ґрунтується на конституційних та конвенційних нормах та безпосередньо закріплений у ЦПК України.

Однак, на сьогодні, проблематика зловживань процесуальними правами залишається доволі актуальною для вітчизняної науки та практики, що зумовлює необхідність вивчення, перш за все, механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження окремих питань зловживання процесуальними правами, а також механізму запобігання та протидії їм у цивільному судочинстві здійснили такі вітчизняні вчені, як: Н. Голубева, О. Кот, Д. Луспенник, А. Паскар, В. Петренко, М. Резникова, О. Свірін, О. Тимошенко, А. Ткачук, М. Чабаненко та інші. Зацікавленість науковців даною тематикою пов'язана із недостатньою правовою регламентацією критеріїв зловживання процесуальними правами та механізмів протидії такому правовому явищу.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Незважаючи на визнання на законодавчому рівні принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами та деяку регламентацію заходів відповідальності, законодавче визначення поняття «зловживання процесуальними правами» на сьогодні не надано. ЦПК України лише надає перелік дій, які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами, що суперечать завданню цивільного судочинства, зокрема: 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [3, ст. 44].

Верховний Суд у своїй практиці розглядає «зловживання процесуальними правами» як «особливий різновид цивільного процесуального правопорушення, що полягає у зловживанні процесуальними правами, за якого відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав, і визначається як поведінка, що пере-

вищує або порушує межі здійснення суб'єктивних прав». При цьому, «зловживання процесуальними правами може мати форму штучного ускладнення цивільного процесу, ускладнення розгляду справи в результаті поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій» [4].

На думку судді В. Сімоненко щодо постанови Верховного Суду від 02 жовтня 2019 року у справі № 750/3021/18 «Основною ознакою зловживання процесуальними правами є відсутність наміру вирішити реально існуючий цивільний спір, або забезпечити захист свого реально порушеного права, або намір перешкодити законним діям інших осіб шляхом звернення до суду та створення штучного судового спору, або використання судового спору як способу не виконувати вимоги законодавства щодо здійснення визначених ним дій» [5].

Як зауважує В. Петренко «проблема зловживання процесуальними правами з боку учасників цивільних спорів в даний час має особливу значимість у зв'язку з тим, що нерідко особи, які беруть участь у справі, з метою безпідставного отримання необхідного їм рішення суду, затягування процесу або для інших недобросовісних цілей використовують належні їм процесуальні права всупереч з їх дійсним призначенням. Дане явище виступає чинником, що дестабілізує правосуддя і створює серйозні перешкоди для ефективного вирішення спорів» [6, с. 16].

Останнім часом в цивільному судочинстві зловживання процесуальними правами стало розповсюдженим явищем, яке може здійснюватися учасниками процесу із різною метою, зокрема: затягування процесу, привернення до себе уваги, усунення певних ризиків до прийняття судом остаточного рішення тощо. Окрім того, мають місце види зловживань, які прямо не передбачені ЦПК України. На підтвердження наведених вище положень наведемо ряд прикладів із судової практики:

1) щодо використання учасниками судового процесу нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом та з іншими учасниками процесу

Верховний Суд у постанові від 07 листопада 2019 року у справі № 9901/324/19 зазначає, що «...*обґрунтування вимог позивача зводяться лише до образливих тверджень на адресу суду (як убачається зі змісту його позовної заяви). Образливі висловлювання ОСОБА\_1 на адресу суду, використання яких неприпустиме при оформленні, зокрема, її позовної заяви, які до того ж визначені позивачем підставою позову, суд першої інстанції правильно розцінив як зловживання процесуальними правами*» [7].

2) щодо вибіркості отримання процесуальних документів, в тому числі умисного неотримання поштових відправлень від суду за умови, що отримувач достовірно знає, що ним подана скарга до суду

Верховний Суд у постанові від 13 листопада 2020 року у справі № 530/1740/16-ц зазначає, що «*Апеляційний суд двічі надсилав копію ухвали про залишення апеляційної скарги без руху на адресу, яку ПП «Агроєкологія» вказало в апеляційній скарзі, проте листи поверталися до суду з відміткою «за закінченням терміну зберігання», тобто отримувач, достовірно знаючи, що ним направлена апеляційна скарга до суду, не здійснював дій для отримання поштових відправлень із суду, що зобов'язаний був робити. Крім цього, суд касаційної інстанції враховує, що ухвала Полтавського апеляційного суду від 20 серпня 2019 року про залишення апеляційної скарги ПП «Агроєкологія» оприлюднена 22 серпня 2019 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень, який є відкритим для безоплатного цілодобового доступу*» [8].

3) щодо надання суду квитанцій на підтвердження сплати судового збору, які вже використані в інших справах, а також наступне неусунення недоліків щодо належної сплати судового збору

Постановою Верховного Суду від 03 листопада 2020 року у справі № 530/1630/18) визначено про те, що «Постановляючи ухвалу про стягнення із ПП «Агроекологія» штрафу, апеляційний суд правильно виходив із того, що надання суду квитанції про сплату судового збору, які вже використані у інших справах, всупереч вимогам Закону України «Про судовий збір» заздалегідь розуміючи, що вони не будуть зараховані до Державного бюджету України, а також наступне не усунення недоліків апеляційної скарги щодо належної сплати судового збору, є свідченням недобросовісного використання наданих законом процесуальних прав на апеляційне оскарження. Апеляційним судом правильно визначено, що подання апеляційної скарги із квитанцією про сплату судового збору в іншій справі, з наступним неусуненням цього недоліку скарги, сприяє затягуванню розгляду справи, оскільки фактично унеможливають здійснення судом першої інстанції своєчасного розгляду справи впродовж розумних строків» [9].

4) щодо відмови від позову після виконання мирової угоди або неодноразове подання заяви про затвердження мирової угоди на стадії перегляду ухвали про відмову у задоволенні такої заяви

Верховний Суд у постанові від 30 січня 2020 року у справі № 744/880/19 встановив «Повертаючи апеляційну скаргу ОСОБА 1 на ухвалу Семенівського районного суду Чернігівської області від 04 вересня 2019 року про відмову у затвердженні мирової угоди, укладеної 04 вересня 2019 року між ОСОБА 1 та ОСОБА 2, ОСОБА 3 у цивільній справі за позовом ОСОБА 1 до ОСОБА 2, ОСОБА 3 про стягнення авансу, апеляційний суд свій висновок мотивував тим, що заявницею подано апеляційну скаргу на ухвалу місцевого суду, яка не підлягає оскарженню окремо від рішення суду» [10].

Постановою Верховного Суду від 04 березня 2020 року у справі № 712/13890/15-ц встановлено, що «відмова від позову після виконання мирової угоди є нічим іншим як зловживанням процесуальними правами» [11].

Зауважимо, що цивільним процесуальним законодавством саме на суд покладений обов'язок вживати заходів для запобігання зловживання процесуальними правами (ч. 4 ст. 44 ЦПК України). При цьому, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, за умови, якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами.

На думку О. Свіріна, наявні механізми запобігання зловживанню процесуальними правами ґрунтуються на оціночних поняттях, які потребують розгляду справи по суті та винесення судом рішення для встановлення факту або фактів зловживання [12, с. 60].

Вітчизняні учені зазначають про те, що «переважна більшість суддів неохоче вживають заходи щодо попередження зловживань та рідко застосовують до учасників процесу, які їх припустилися, заходів впливу, визначених процесуальним кодексом. Складність криється в тому, що в кожному конкретному випадку суд повинен окремо визначати межу між добросовісним використанням своїх процесуальних прав і зловживанням ними» [13, с. 56].

А. Паскар вважає що, «роль суду у попередженні зловживань процесуальними правами та протидії ним проявляється у професійному керівництві ходом судового провадження, чіткому роз'ясненні прав та обов'язків суб'єктів судового процесу, реагуванні на будь-які спроби зловживання правами, стимулюванні добросовісної реалізації процесуальних прав, наголошенні на неприпустимості поведінки, яка порушує права інших осіб або створює перешкоду у їх реалізації» [14, с. 158]. Поділяємо думку цього вченого про те, що активна протидія зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу є гарантією справедливого судочинства та запорукою ефективного функціонування системи правосуддя загалом [14, с. 158].

До заходів боротьби із процесуальними зловживаннями, на думку Д. Луспеніка [15] найчастіше, відносять: законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами; відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо; відхилення апеляційної та касаційної скарги; залишення позову без розгляду; відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами; відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову; відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків; ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів; виклик сторін для надання особистих пояснень у справі; відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду; покладання на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору; окрема ухвала; штраф; заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності; дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката; скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені заінтересовані особи; негативні наслідки, що наступають для особи, яка не виконала свої процесуальні обов'язки, тощо.

Відповідно до цивільного законодавства, у разі зловживання процесуальними правами суд може: а) залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, якщо їх подання містить ознаки зловживання правом (ч. 3 ст. 44 ЦПК України); б) забезпечити судові витрати за наявності ознак зловживання правом на позов (ч. 4 ст. 135 ЦПК України); в) відступити від загальних правил розподілу судових витрат шляхом покладання на сторону судових витрат цілком або частково, незалежно від результатів вирішення спору, у разі зловживання процесуальними правами нею чи її представником (ч. 9 ст. 141 ЦПК України); г) постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ч. 1 ст. 148 ЦПК України); д) стягнути із заявника всі судові витрати, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави (ч. 3 ст. 299 ЦПК України); е) застосувати заходи процесуального примусу (ст.ст. 143–148 ЦПК України) [3].

Зауважимо, що закріплення у цивільному процесуальному кодексі України загального правила про сумлінне користування процесуальними правами і заборони зловживання ними не є недостатнім для виключення цього негативного явища. Про це свідчать і численна судова практика, що лише підтверджує факти і спроби учасників процесу, та їх представників використання процесуальних норм у своїх інтересах, що суперечать завданням судочинства, шляхом скоєння недобросовісних дій. На жаль, доводиться констатувати, що універсального дієвого механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в цивільному судочинстві немає.

**Висновки.** Зауважимо, що механізм запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві визначено завдяки: закріпленню принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами; встановленню переліку дій учасників процесу, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами; можливості суду покладання на сторону, що зловживала процесуальними правами, судових витрат повністю або частково, незалежно від результатів вирішення спору; наданню повноважень цивільним судам застосовувати до суб'єктів, що зловживають процесуальними правами, заходів процесуального примусу.

До основних заходів механізму протидії зловживанню процесуальними правами в цивільному судочинстві відне-

сено: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, удосконалення правових норм; статистичну звітність про факти зловживань та застосовні заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходи припинення, якими здебільшого є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності,

застосування штрафів та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами.

Під механізмом протидії зловживанню процесуальними правами варто розуміти процес регулювального впливу на поведінку учасників цивільного судочинства через застосування цивільними судами передбачених законодавством та напрацьованих судовою практикою заходів запобігання зловживанню, припинення зловживання процесуальними правами та притягнення до відповідальності.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950. Ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text)
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6039>
4. Ухвала Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 06 вересня 2018 року у справі № 552/2378/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143>.
5. Окрема думка судді Сімоненко Валентини Миколаївни щодо постанови Верховного Суду від 2 жовтня 2019 року у справі № 750/3021/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85009069>.
6. Петренко В. С. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.) / уклад.: І. В. Андронов, Н. В. Волкова, Р. Ф. Гонгалюк; НУ ОЮА, Каф. цив. проц. Одеса: Фенікс, 2015. С. 15-20.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 листопада 2019 року у справі № 9901/324/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85775709>.
8. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13 листопада 2020 року у справі № 530/1740/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92870148>.
9. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 03 листопада 2020 року у справі № 530/1630/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92692053>.
10. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30 січня 2020 року у справі № 744/880/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87423833>.
11. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 04 березня 2020 року у справі № 712/13890/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88016575>.
12. Свірін О. Теоретичні аспекти реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами у господарському та цивільному судочинстві. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 3 (55). С. 50–63.
13. Верченко А., Резникова М. Зловживання процесуальними правами в цивільному процесі: виявлення та шляхи протидії. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. 55-57.
14. Паскар А.Л. Роль суду в попередженні зловживань процесуальними правами учасниками цивільного процесу. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. Київ, 2021. № 2 (50). С. 155 – 159.
15. Луспенник Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/Luspenyk\\_2021\\_03\\_15.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf).